

Generating Extra Income according to the Philosophy of Sufficiency Economy for the Farmer Groups of Wang Hin Subdistrict Administrative Organization, Mueang Tak District, Tak Province according to Iddhipada Dhamma

PhraSomchai Khunakro (Saenfagam)¹, Sukanyanat Opsin² and Somkid Phumthurian³

Received: September 06, 2024

Revised: September 13, 2025

Accepted: September 14, 2025

Abstract

The purposes of this research article aimed to explore ways to generate extra income according to the Sufficiency Economy Philosophy for farmer groups in Wang Hin Subdistrict Administrative Organization, Mueang Tak District, Tak Province based on Iddhipadadhamma. This was the mixed-methods research. The population consisted of 382 people within the Wang Hin Subdistrict Administrative Organization. Data were collected using questionnaires. The statistics used in data analysis were frequency, percentage, mean, standard deviation, and Pearson's Correlation Coefficient. For qualitative research, in-depth interviews were used with 15 key informants. Descriptive content analysis was conducted. The results of the research found that Iddhipadadhamma supported His Majesty the King's Sufficiency Economy Philosophy in that "Chanda" promoted contentment with what one had, avoiding

¹ Tak Province Sangha

²⁻³ Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail smchaysaenfanga214@gmail.com, Tel. 0611262463

greed or seeking happiness beyond necessity. This aligned with the Sufficiency Economy philosophy, which emphasized sufficiency at a level appropriate to each individual's resources and capabilities. Viriya reflected development and hard work to improve quality of life. In line with the concept of using resources efficiently and without waste. Citta was committed to achieving goals and creating stability in life, a core tenet of the Sufficiency Economy Philosophy, which emphasized living a happy and sustainable life. Vimangsa helped us consider and analyze our actions and decisions without overstepping our capabilities and being appropriate to the environment, ensuring stability and sustainability. Applying Iddhipadadharma in daily life enabled mindful living and sustainable adaptation to situations. This aligned with the Sufficiency Economy philosophy, which emphasized balance and self-reliance in all aspects. Guidelines to generate extra income according to the Sufficiency Economy Philosophy should encourage people to gain a thorough knowledge and understanding of the Sufficiency Economy Philosophy, enabling them to appropriately apply it to generating extra income. There should be education on selling products online and a plan to promote the development of a sufficiency economy in the community

Keywords: generating extra income, Sufficiency Economy Philosophy,
Iddhipadadharma

การสร้างรายได้เสริมตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กับกลุ่มเกษตรกร ขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม

พระสมชาย คุณากโร (แสนฟ้า)⁴ สุกัญญาณัฐ ออบสิน⁵ และสมคิด พุ่มทุเรียน⁶

Received: September 06, 2024

Revised: September 13, 2025

Accepted: September 14, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) ประชากร คือ ประชาชนในเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน จำนวน 382 คน โดยใช้แบบสอบถาม สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน Pearson Correlation การวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 15 รูปหรือคน วิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาพบว่า หลักอิทธิบาทธรรมสนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในแง่ที่ว่า ฉันทะ สนับสนุนการพอใจในสิ่งที่มีอยู่ ไม่ดิ้นรนไปตามความโลภ หรือการแสวงหาความสุขจากสิ่งที่เกินความจำเป็น สอดคล้องกับเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นความพอเพียงในระดับที่เหมาะสมกับทรัพยากรและความสามารถของแต่ละบุคคล วิริยะ สะท้อนถึงการพัฒนาและการทำงานหนักเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต สอดคล้องกับแนวคิดการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและไม่สิ้นเปลือง

⁴ คณะสงฆ์จังหวัดตาก; Tak Province Sangha

⁵⁻⁶ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail smchaysaenfang214@gmail.com, Tel. 0611262463

จิตตะ มีความมุ่งมั่นในการทำตามเป้าหมายและสร้างเสถียรภาพในชีวิต ซึ่งเป็นหลักสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นการใช้ชีวิตอย่างมีความสุขและยั่งยืน วิม้งสา ช่วยให้เราพิจารณาและวิเคราะห์การทำงานและการตัดสินใจต่างๆ ที่ไม่เกินกำลัง เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม เพื่อให้ชีวิตมีความมั่นคงและยั่งยืน การประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาทธรรมในชีวิตประจำวันทำให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีสติ และปรับตัวตามสถานการณ์ได้อย่างยั่งยืน สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นความสมดุลและการพึ่งพาตนเองในทุกด้าน แนวทางการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจ ควรกระตุ้นให้ประชาชนได้มีความรู้ ความเข้าใจในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงอย่างถ่องแท้ นำไปประยุกต์ใช้กับการสร้างรายได้เสริมได้อย่างเหมาะสม การให้ความรู้เรื่องการขายสินค้าออนไลน์ มีแผนส่งเสริมพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน

คำสำคัญ: การสร้างรายได้เสริม, ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, อิทธิบาทธรรม

บทนำ

อาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยโบราณ และเป็นอาชีพที่ก่อให้เกิดปัจจัยต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค จึงถือได้ว่าอาชีพเกษตรกรรมเกิดขึ้นก่อนอาชีพอื่น ๆ ในสมัยก่อนมนุษย์ ยังต้องการพัฒนา มีสภาพเป็นคนป่า จึงไม่รู้จักการปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ ตลอดจน การสร้างที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง ดำเนินชีวิตโดยเร่ร่อน หาของกิน เช่น ผลไม้ต่าง ๆ เผือก มัน เนื้อสัตว์เพื่อเลี้ยงชีวิตให้อยู่รอดไปวันหนึ่ง ๆ แล้วแต่โชคชะตา วันใด หาได้มากเหลือเฟือ ก็อึดหนำสำราญ ถ้าวันใดหาไม่ได้ก็ต้องอดอยาก ซึ่งมีชีวิตไม่แตกต่างกับ สัตว์ป่าทั้งหลาย ปัจจุบันการประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้พัฒนาจากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ทั้งในรูปแบบการผลิตที่เป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม และสามารถสร้างรายได้ให้เกษตรกร การรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจชุมชน เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มจักสาน วิสาหกิจชุมชนคือการสร้างงานสร้างรายได้ สร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนโดยชุมชน (วิภาวี กฤษณะภูติ, 2558) เกษตรกรบางรายบางอาชีพจะไม่รวมกลุ่ม จะทำอาชีพเสริมเป็นรายบุคคล อาชีพเสริมก็คืออาชีพที่ประกอบกันเป็นธุรกิจภายในครอบครัว ต้องใช้ความรู้และทักษะที่ได้รับการฝึกฝน เช่น การปลูกผัก เลี้ยงปลา (เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ และคณะ, 2535) อาชีพเสริม

เป็นอาชีพรองที่เป็นแหล่งรายได้เสริมจากอาชีพหลัก อาชีพเสริมไม่ต้องกระทบถึงอาชีพหลัก จะต้องเป็นธุรกิจหรือกิจการในรูปแบบใด ๆ ก็ได้ แต่จะต้องเป็นอาชีพที่ใช้เสริมรายได้หลักเท่านั้น (วิไลวัจส์ กฤษณะภุติ และคณะ, 2555)

ตำบลวังหิน เป็นตำบลหนึ่งใน 14 ตำบลของอำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก อาชีพของประชากรในพื้นที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา (องค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน, 2565) นอกจากนี้ เกษตรกร 2 ใน 3 ทำเกษตรเชิงเดี่ยว ทำให้เกษตรกรมีความเสี่ยงที่จะขาดทุน เนื่องจากราคาพืชผลการเกษตรไม่แน่นอน และจากผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม ดินฟ้าอากาศ มีการปลูกผักสวนครัวที่สำคัญ เช่น คื่นช่าย กวางตุ้ง ผักบุ้งจีน ต้นหอม ผักชี ซึ่งเป็นพืชผักเศรษฐกิจที่สร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือน แต่เกษตรกรยังได้รับผลกระทบจากการปัญหาการผลิตพืชผักสวนครัว เช่น โรคและแมลงศัตรูพืช การขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ผักในบางช่วง การผลิต ราคาเมล็ดพันธุ์ผักที่สูงขึ้น ปัญหาผลผลิตตกต่ำ ขาดพันธุ์พืชที่ดี ปัญหาผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่ ผลผลิตที่ไม่แน่นอน ปัญหาด้านการตลาด และช่องทางการจำหน่าย จึงเกิดปัญหาหนี้สินตามมา จากปัจจัยข้างต้นด้วยสภาพพื้นที่ของตำบลวังหินเป็นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำปิง จึงเหมาะแก่การเพาะปลูกพืชผักสวนครัว ต้องการที่จะให้คนในชุมชนนั้น ได้มีรายได้เสริมเพื่อให้เกษตรกรพึ่งพาตนเองได้ มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนตามทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้เกษตรกรเป็นผู้ผลิตและดำรงชีพตามแนวทาง “พออยู่พอกิน” ในเริ่มต้นเท่านั้น แต่จะต้อง “อยู่ดีมีสุข” ต่อไปด้วย

อิทธิบาทธรรมเป็นหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีทั้งหมด 4 ประการ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ซึ่งหมายถึงการมีความตั้งใจและความพยายามในการทำมาหากินที่มาจากใจที่บริสุทธิ์ อันเป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสนับสนุนแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้โดย ฉันทะ (ความพอใจ) แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมุ่งเน้นการพอเพียงและการใช้ชีวิตในขอบเขตที่สมดุล ไม่ใช้จ่ายเกินความจำเป็น การมีฉันทะหรือความพอใจในการดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียง ช่วยส่งเสริมให้เกิดความสุขภายในจิตใจ และหลีกเลี่ยงความโลภที่นำไปสู่การสร้างหนี้สินหรือการบริโภคที่เกินความจำเป็น วิริยะ (ความพยายาม) ในเศรษฐกิจพอเพียงความขยันหมั่นเพียรเป็นสิ่งสำคัญในการทำงานและการพัฒนาตนเองเพื่อให้มีชีวิตที่มั่นคงและยั่งยืน วิริยะจึงช่วยสนับสนุนการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและต่อเนื่องโดยไม่หวังพึ่งพาผลลัพธ์ที่รวดเร็ว

หรือเกินกำลัง จิตตะ (ความตั้งใจ) การตั้งใจจริงในการทำงาน การดำเนินชีวิตอย่างมุ่งมั่นเป็นสิ่งที่สำคัญในเศรษฐกิจพอเพียง เพราะการมีจิตตะหรือความตั้งใจที่ดีทำให้สามารถปฏิบัติตามแนวทางการพึ่งพาตนเองและการรักษาสมดุลชีวิตได้ วิมังสา (การพิจารณา) เศรษฐกิจพอเพียงเน้นการตัดสินใจที่มีการพิจารณาอย่างรอบคอบก่อนการกระทำ วิมังสาช่วยให้เรามองเห็นความสำคัญของการวางแผน และการประเมินสถานการณ์ต่าง ๆ อย่างรอบด้าน เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ยั่งยืน การนำหลักอริยบทธรรมทั้ง 4 ประการมาประยุกต์ใช้ สามารถช่วยให้การดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเกิดผลสำเร็จได้อย่างยั่งยืนและมีความสุขในระยะยาว

อริยบทธรรม ซึ่งหมายถึง ธรรมแห่งความสำเร็จ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2545) ในทางกลับกัน หากไม่นำอริยบท ธรรมมาปรับใช้ในงานแล้ว อาจทำให้ขาดแรงจูงใจในการทำงาน ขาดความมุ่งมั่นหรือความพยายามในการทำงาน ส่งผลให้ผลลัพธ์ที่ได้จากการทำงานไม่ดีเท่าที่ควร การไม่นำวิมังสา มาปรับใช้ ทำให้ขาดการพัฒนาและปรับปรุงตัวเอง ทำให้บุคคลไม่พยายามเรียนรู้หรือพัฒนาตัวเอง ทำให้ติดอยู่กับวิธีการทำงานเดิม ๆ หรือไม่พยายามหาวิธีใหม่ ๆ ที่จะช่วยให้ทำงานได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น หากขาดวิริยะ อาจทำให้บุคคลยอมแพ้หรือล้มเลิกง่ายเมื่อเจอปัญหาหรืออุปสรรคในการทำงาน ทำให้ไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้หรือสูญเสียโอกาสที่สำคัญในการเติบโตในอาชีพ การไม่มีฉันทะ ในการทำงานอาจทำให้เกิดความเบื่อหน่ายหรือไม่ใส่ใจในคุณภาพของงานที่ทำ ทำให้ขาดความสนุกสนานในการทำงานและส่งผลให้ประสิทธิภาพการทำงานต่ำลง การขาดการใช้จิตตะ อาจทำให้บุคคลไม่สามารถวางแผนงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่มีการจัดการทรัพยากรได้ดีเท่าที่ควร ทำให้การทำงานหรือหารายได้เป็นไปอย่างไม่ราบรื่น หากสามารถนำอริยบท 4 มาปรับใช้ในงานและการหาเงิน จะช่วยให้มีความมุ่งมั่นในการทำงาน มีการพัฒนาและปรับปรุงตัวเองอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งสามารถพิจารณาหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การนำทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงที่เป็นความรู้ และใช้ปัญญานำหลักพุทธธรรมทางพุทธศาสนา มาผสมผสานกัน ในรูปแบบของการเกษตรผสมผสานหลากหลายรูปแบบ โดยยึดพุทธธรรมเป็นฐานงาน คือ เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งพระพุทธศาสนามีความผูกพันกับวิถีชีวิตของสังคมไทยมานาน มีหลักคำสอนที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคม การดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรม ทำให้

ชีวิตมีความถูกต้องดีงาม และเมื่อนำหลักพุทธธรรมมาใช้กับหลักเศรษฐกิจพอเพียง ช่วยแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ เกิดประโยชน์ในสังคมปัจจุบัน (อานนตรี ประสมสุข, 2562)

จากความเป็นมาดังกล่าว การส่งเสริมการผลิตพืชผักสวนครัวเพื่อเป็นรายได้เสริมแก่เกษตรกร ในชุมชนหมู่ 6 ตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ยังมีปัญหาหลายอย่างที่ต้องได้รับการพัฒนาเพิ่มเติมในหลายๆ ด้าน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการวิจัยเรื่องการสร้างรายได้เสริมให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร เพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของเกษตรกร อันจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักอิทธิบาทธรรมกับการสร้างรายได้เสริมตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม
3. เพื่อเสนอแนวทางการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) ประกอบด้วย

1. การศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร ทำการทบทวนจากแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการสร้างรายได้เสริม และหลักอิทธิบาทธรรม ข้อมูลบริบทเรื่องที่วิจัยและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาวิเคราะห์ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ด้วยเหตุนี้การคัดเลือกเอกสารเพื่อนำมาวิเคราะห์จึงเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีเกณฑ์สำหรับการคัดเลือกเอกสารมาใช้ในการวิจัย ซึ่งเกณฑ์ที่สำคัญประกอบด้วย 1) ความจริง (Authenticity) 2) ความถูกต้องน่าเชื่อถือ (Credibility) 3) การเป็นตัวแทน (Representativeness) และ 4) ความหมาย (Meaning) ความน่าเชื่อถือและความถูกต้องของข้อมูลในเอกสารที่นำมาวิเคราะห์

2. การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) เพื่อศึกษาเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักอิทธิบาทธรรมกับการสร้างรายได้เสริมตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรมศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างที่มีอายุ 18 ปีขึ้นไปในพื้นที่ตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก จำนวน 382 คน การสุ่มตัวอย่างใช้หลักการสุ่มแบบเจาะจง โดยพิจารณาจากจำนวนประชากรในเขตตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตอบแบบสอบถามการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม จำนวน 8,054 คน จาก 13 หมู่บ้าน กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างเป็นสัดส่วน โดยพิจารณาจากจำนวนประชากรผู้มีสิทธิเลือกตั้ง เพื่อให้ได้ข้อมูลมีลักษณะกระจาย ให้สัมพันธ์กับสัดส่วนของประชากร โดยทำแบบสุ่มแบบแบ่งชั้น (Stratified random sampling) โดยใช้กลุ่มประชากรบุคลากร เป็นระดับในการสุ่มกลุ่มตัวอย่างเป็นสัดส่วน หมู่ที่ 1 บ้านเกาะอ้ายด้วน 26 คน หมู่ที่ 2 บ้านไร่ 30 คน หมู่ที่ 3 บ้านท่าไม้แดง 43 คน หมู่ที่ 4 บ้านวังหิน 30 คน หมู่ที่ 5 บ้านวังหิน 48 คน หมู่ที่ 6 บ้านน้ำโจน 68 คน หมู่ที่ 7 บ้านหนองบัว 13 คน หมู่ที่ 8 บ้านวังเจ้า 21 คน หมู่ที่ 9 บ้านลานขวาง 40 คน หมู่ที่ 10 บ้านประจักษ์ 10 คน หมู่ที่ 11 บ้านพุสะแก 14 คน หมู่ที่ 12 บ้านหนองเรือ 22 คน และหมู่ที่ 13 บ้านตลุกสัก 17 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถาม (Questionnaire) ที่มีค่าความเที่ยงตรง ระหว่าง 0.6-1.0 ทุกข้อ และมีค่าความเชื่อมั่น 0.723 สถิติที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย คือ สถิติเชิงบรรยาย ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย (Mean) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) และสถิติอ้างอิง คือ สถิติอนุมาน (Inferential Statistics) สำหรับทดสอบสมมติฐานวิเคราะห์โดยการหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (Pearson's Product Moment Correlation Coefficient)

3. การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ที่ถูกเลือกแบบเฉพาะเจาะจงเป็นผู้ทรงคุณวุฒิผู้เชี่ยวชาญในสาขาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและตัวแทนชุมชน จำนวน 15 คน

สรุปผลการวิจัย

1. ผลวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย คิดเป็นร้อยละ 53.1 และรองลงมาเป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ 46.9 ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 45-59 ปี คิดเป็นร้อยละ 40.8 รองลงมามีอายุระหว่าง 31-44 ปี คิดเป็นร้อยละ 32.7 ด้านระดับการศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่ของกลุ่มตัวอย่างอยู่ในระดับมัธยมศึกษา คิดเป็นร้อยละ 64.1 รองลงมาเป็นระดับประถมศึกษา คิดเป็นร้อยละ 17.5 ด้านอาชีพ พบว่า ส่วนใหญ่กลุ่มตัวอย่างมีอาชีพรับจ้าง คิดเป็นร้อยละ 49.5 รองลงมาเป็นเกษตรกร คิดเป็นร้อยละ 25.1 ด้านระดับรายได้ต่อเดือน พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีรายได้ต่ำกว่า 5,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 67.3 รองลงมามีรายได้ระหว่าง 5,001 - 10,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 16.5 และระดับการสร้างรายได้เสริมตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.62$, S.D. 0.58) เมื่อจำแนกเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับมากที่สุดทุกข้อ ระดับการสร้างรายได้เสริมตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.72$, S.D. 0.49) เมื่อจำแนกเป็นรายข้อพบว่า อยู่ในระดับมากที่สุดทุกข้อ

2. ความสัมพันธ์ระหว่างหลักอิทธิบาทธรรม ประกอบด้วย 1. ด้านฉันทะ (การพอประมาณ) 2. ด้านวิริยะ (ความเพียร) 3. ด้านจิตตะ (ความมุ่งมั่น) และ 4. ด้านวิมังสา (ความไตร่ตรอง) กับการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก โดยภาพรวม มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ (0.01) โดยมีความสัมพันธ์ในทางบวกหรือความสัมพันธ์กันในลักษณะที่คล้อยตามกันเป็นคู่ โดยภาพรวมอยู่ในระดับสูง Pearson Correlation (r) (0.580**) เมื่อพิจารณารายละเอียดในแต่ละด้าน พบว่า คู่ของด้านวิมังสา (ความไตร่ตรอง) กับด้านความพอประมาณ มีค่าความสัมพันธ์สูงสุด ($r = 0.579^{**}$) และน้อยที่สุด ได้แก่ คู่ของด้านฉันทะ (การพอประมาณ) กับด้านด้านการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีค่าความสัมพันธ์อยู่ที่ ($r = 0.198^{**}$)

3. แนวทางการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม

ดังนี้ 1) สร้างจิตสำนึก ธารรงค์สร้างภูมิคุ้มกันให้สมาชิกในครัวเรือน ขยัน ประหยัด อุดม ซื่อสัตย์ มีวินัย ใฝ่หาความรู้เพื่อการพัฒนาตนเอง 2) เพิ่มทางเลือกในการทำกิจกรรมเพื่อลดรายจ่ายในชีวิตประจำวัน และลดต้นทุนในการผลิต หรือทุนในการประกอบอาชีพอื่น ๆ 3) ประชาสัมพันธ์การพัฒนาการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยใช้ระบบอินเทอร์เน็ต การให้ความรู้เรื่องการขายสินค้าออนไลน์ มีแผนส่งเสริมพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน มีศูนย์การเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียง จัดอบรมด้านเศรษฐกิจพอเพียงและหลักพุทธธรรมให้แก่เกษตรกรและผู้สนใจ

อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง “การสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิธรรม” ผู้วิจัยได้อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. พบว่าการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก พบว่า อยู่ในระดับมากที่สุด ทั้งนี้เพราะองค์การบริหารส่วนตำบลวังหินมีการสร้างรายได้เสริมโดยใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อยู่ในระดับที่ประชาชนเข้าถึงได้ คือ สามารถนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้จนกลายเป็นวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน สอดคล้องกับงานวิจัยของอานนทรี ประสมสุข (2562) การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามหลักพระพุทธศาสนาของปราชญ์ชาวบ้านตำบลขาว อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดและวิถีชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงยึดหลักพระราชดำรัสของ ร.9 “พออยู่ พอกิน พอเพียง พอดี” วิถีชีวิตยึดหลักโอวาท 3 คือ (1) ไม่ทำชั่ว ปฏิบัติตามเบญจศีล กุศล 3 เว้นอบายมุข 6 (2) ทำความดีโดยปฏิบัติตามหลักเบญจธรรม พละ 4, การละ 6, มีวินัย ใช้ชีวิตอย่างระมัดระวัง ไม่ประมาท (3) จิตบริสุทธิ์ ปฏิบัติตามไตรสิกขา รักษาศีล บุญกิริยา 10 ฝึกปฏิบัติสมาธิทั้งสมถะและวิปัสสนาแนวคิดและวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียงของปราชญ์ชาวบ้าน พบว่ามี มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) สปักริสรธรรม (คุณสมบัติของคนดี) ทิฏฐธัมมิกัตถะ, มรรคมงคล 8 ทางพันทุกข์ หิริโอตตปปะ อตตาคิ อตตโนนาโถ (ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน) อิทธิบาท 4, สังคหวัตถุ 4 วิถีชีวิตของ

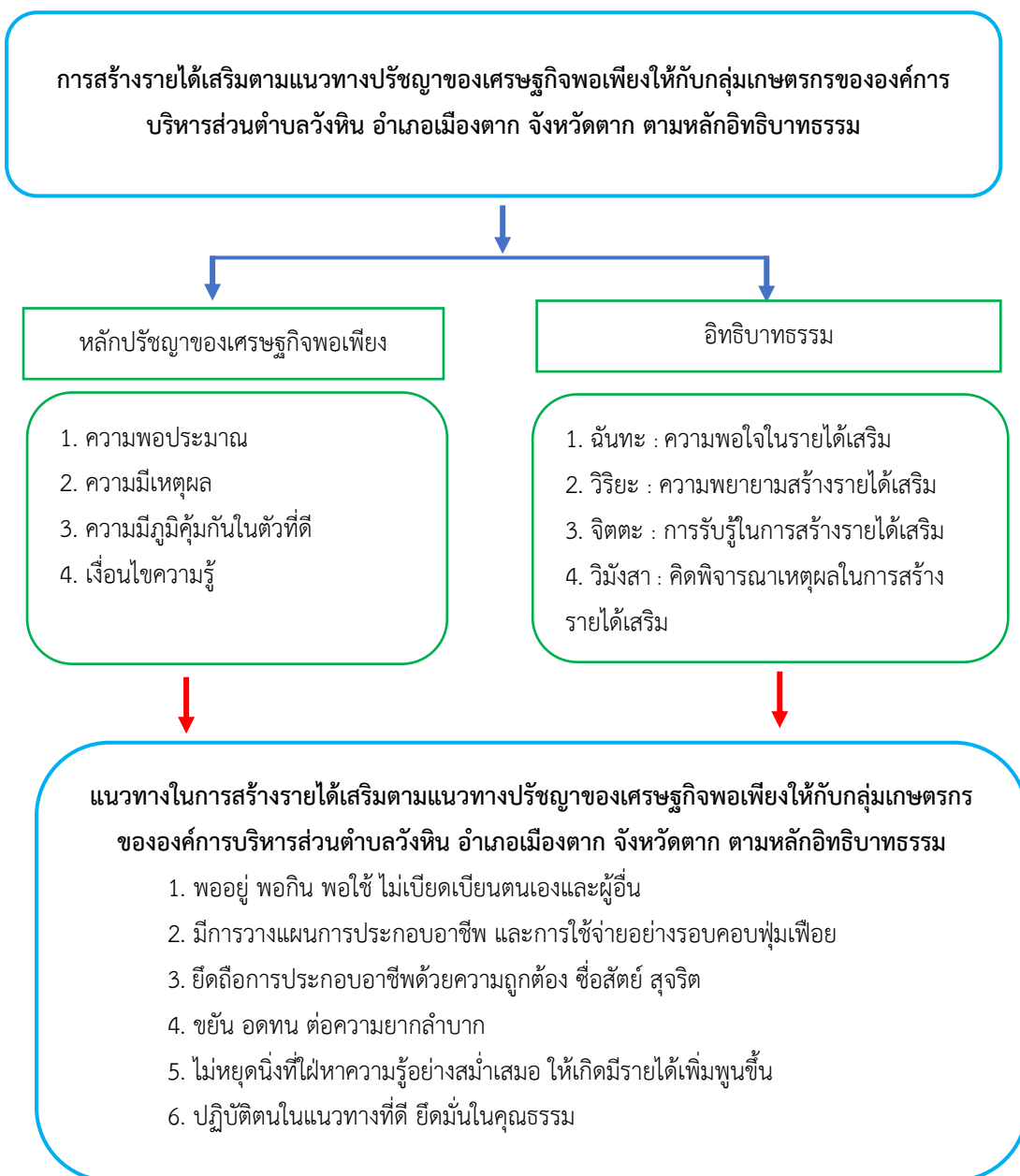
ปราชญ์ชาวบ้าน ใช้ฐานหลักพุทธธรรมในการพัฒนาบุคคล และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน พอมี พอ กิน พออยู่ พอใช้ พอออกพอใจ พอแบ่งไว้ใช้จ่าย และประหยัด การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของปราชญ์ชาวบ้านได้แก่ หลักสันโดษ, โภควิภาคธรรม, โภคอาทิยธรรม, คิหิสุข/กามโมคคิสุข/สุขของคฤหัสถ์, พรหมวิหาร 4, และฆราวาสธรรม

2. พบว่า ผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักอิทธิบาทธรรม ประกอบด้วย 1. ด้านฉันทะ (การพอประมาณ) 2. ด้านวิริยะ (ความเพียร) 3. ด้านจิตตะ (ความมุ่งมั่น) และ 4. ด้านวิมังสา (ความไตร่ตรอง) และการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก โดยภาพรวม มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ (0.01) โดยมีความสัมพันธ์ในทางบวกหรือความสัมพันธ์กันในลักษณะที่คล้ายตามกันเป็นคู่ โดยภาพรวมอยู่ในระดับสูง Pearson Correlation (r) (0.580**) เมื่อพิจารณารายละเอียดในแต่ละด้าน พบว่า คู่ของด้านวิมังสา (ความไตร่ตรอง) (X4) กับด้านความพอประมาณ (Y1) มีค่าความสัมพันธ์สูงที่สุด ($r = 0.579^{**}$) รองลงมา ได้แก่ คู่ของด้านวิริยะ (ความเพียร) (X2) กับด้านความพอประมาณ (Y1) มีค่าความสัมพันธ์อยู่ที่ ($r = 0.526^{**}$) และน้อยที่สุด ได้แก่ คู่ของด้านฉันทะ (การพอประมาณ) (X1) กับด้านด้านการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี (Y3) มีค่าความสัมพันธ์อยู่ที่ ($r = 0.198^{**}$) ทั้งนี้ เพราะสอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยของ เกตนสิริ ขวัญคง “เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารงานวิชาการตามหลักอิทธิบาท 4 กับคุณภาพผู้เรียนในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากระบี่” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) การบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 และคุณภาพผู้เรียนในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากระบี่ และ (2) ความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 กับคุณภาพผู้เรียนในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากระบี่ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ เก็บรวบรวมข้อมูลทั้งเชิงปริมาณโดยแบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้บริหารและครู สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากระบี่ จำนวน 320 คน สถิติที่ใช้ ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป ผลการศึกษาพบว่า การบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 ของผู้บริหารกับคุณภาพผู้เรียนในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากระบี่ พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า การ

บริหารงานตามหลักจิตตะ มีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมา คือ การบริหารงานตามหลักวิมังสา ส่วนการบริหารงานตามหลักวิริยะ มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด คุณภาพผู้เรียนจากการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากระบี่ โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียน มีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมาคือ และข้อที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดคือ ผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการของผู้เรียน ความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารงานตามหลักอิทธิบาท 4 กับคุณภาพผู้เรียนในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากระบี่ โดยรวมมีความสัมพันธ์ทางบวก ในระดับปานกลาง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.1

3. พบว่า แนวทางการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาท 4 พบว่า องค์การบริหารส่วนตำบล กระตุ้นให้ประชาชนได้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อย่างถ่องแท้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการสร้างรายได้เสริมได้อย่างถูกต้อง อีกทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลควรประชาสัมพันธ์การพัฒนาการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยใช้ระบบอินเทอร์เน็ต การให้ความรู้เรื่องการขายสินค้าออนไลน์ มีแผนส่งเสริมพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน สอดคล้องกับ เสน่ห์ จินะ (2551) ที่ศึกษาการพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนบ้านตาแว่น ตำบลเรือ อำเภอมือง จังหวัดน่าน พบว่า การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน ควรเป็นกระบวนการเรียนรู้ในแบบดั้งเดิม หรือตามธรรมชาติโดยเป็นการสืบทอดการดำรงชีวิตตามแนวคิดภูมิปัญญาของคนในชุมชน ให้สอดคล้องกับแนวคิดตามแนวทางพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากนั้นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้จากหน่วยงานองค์กรภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน เช่น การอบรม การสาธิต การศึกษาดูงาน การทดลอง การปฏิบัติการ การจัดค่ายสำหรับเยาวชน และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้

องค์ความรู้ใหม่

ภาพที่ 1 แนวทางในการสร้างรายได้เสริมตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม

การสร้างรายได้เสริมตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก ให้มีประสิทธิภาพผลจำเป็นต้องมีปัจจัยที่เอื้อต่อการบริหารงานต่าง ๆ โดยจากข้อค้นพบของการวิจัยที่ได้รับจากการวิจัยเชิงปริมาณแสดงให้เห็นว่า องค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน มีการนำแนวทางการสร้างรายได้เสริมตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้กับกลุ่มเกษตรกร ตัวอย่างเช่น แปลงสาธิตไร่นาสวนผสมขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน การนำวิทยากรมาให้ความรู้ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหลักปรัชญาหรือแนวคิดทางเศรษฐกิจ ที่เน้นให้รู้จักพอเพียง พอประมาณ มีเหตุผล มีความรู้และมีคุณธรรม รวมทั้งมีข้อค้นพบที่น่าสนใจคือ หลักอิทธิบาทธรรม มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการสร้างรายได้เสริมตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง การประยุกต์หลักอิทธิบาทธรรมนั้นจะต้องนำมาประยุกต์ให้สอดคล้องกับการส่งเสริมทางด้านอาชีพ การพัฒนาทักษะการถ่ายทอด องค์ความรู้ให้กับปราชญ์ชุมชนด้านอาชีพ สร้างทีมและจัดการ ฝึกอบรมอาชีพให้กับครัวเรือนที่ต้องการฝึกอาชีพในหมู่บ้าน ติดตาม และสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกษตรกรที่เข้ารับการฝึกอาชีพสามารถปฏิบัติอาชีพได้จริง จนพัฒนาเป็นอาชีพที่สร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือนได้อย่างมั่นคง เป็นอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม และมีรายได้มากกว่ารายจ่าย การนำหลักอิทธิบาทธรรม มาใช้ในการพัฒนาอาชีพของเกษตรกรให้มีประสิทธิภาพนั้น จะต้องยึดหลักเกษตรธรรมชาติ โดยองค์การบริหารส่วนตำบล ควรมีการทำการแปลงสาธิต “เกษตรอินทรีย์” เพื่อเป็นต้นแบบในการจัดการเรียนรู้ให้เกษตรกรในพื้นที่นำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน ด้านการพัฒนาจิตใจและสังคม ส่งเสริมให้เกษตรกรพัฒนาจิตใจโดยเสริมหลักอิทธิบาทธรรม โดยการความขยันหมั่นเพียร มีสติรับผิชอบ การมีปัญญาคือการทบทวนตนเองและปัญหาว่าสิ่งที่เราได้ทำ มานั้นมีผลดีผลเสียมากน้อยอะไรบ้าง เพื่อที่จะได้นำไปปรับปรุง แก้ไขประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างเหมาะสม

แนวทางการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้กับกลุ่มเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ตามหลักอิทธิบาทธรรม พบว่า องค์การบริหารส่วนตำบล กระตุ้นให้ประชาชนได้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อย่างถ่องแท้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการสร้างรายได้เสริมได้อย่างถูกต้อง อีกทั้ง

องค์การบริหารส่วนตำบลควรประชาสัมพันธ์การพัฒนาการสร้างรายได้เสริมตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยใช้ระบบอินเทอร์เน็ต การให้ความรู้เรื่องการขายสินค้าออนไลน์ มีแผนส่งเสริมพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรมีการเน้นหลักอริยาบทธรรม ในการสร้างรายได้เสริม เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริม ทางด้านอาชีพให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน และวางแนวทาง ในการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับหลักปรัชญาพอเพียง

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

- 1) จากผลการวิจัยพบว่า หลักอริยาบทธรรมส่งผลต่อการสร้างรายได้เสริม ดังนั้น จึงควรมีการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถนำหลักอริยาบทธรรมมาใช้ในการสร้างรายได้เสริมให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น
- 2) องค์การบริหารส่วนตำบลและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ควรให้ความรู้เกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยให้ประชาชนสามารถเข้าถึงหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างถ่องแท้ จนสามารถนำมาปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิตได้

เอกสารอ้างอิง

- เกตนันท์ สิริ ขวัญคง. (2566). ความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารงานวิชาการตามหลักอริยาบท 4 กับคุณภาพผู้เรียนในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากระบี่. *วารสารสังคมศาสตร์ปัญญาพัฒนา*. 2(2), 341-350.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2545). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- วิภาวี กฤษณะภูติ. (2558). *การจัดการวิสาหกิจชุมชน*. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- วิไลวัจน์ กฤษณะภุติ และคณะ. (2555). *การรวมกลุ่มและการบริหารจัดการกลุ่มขอนแก่น : หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*. ขอนแก่น: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- เสน่ห์ จินะ. (2551). *การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนบ้านตาแว่น ตำบลเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์และคณะ. (2535). *การศึกษากการประกอบอาชีพอิสระของผู้สำเร็จ อาชีวศึกษา*. (รายงานการวิจัย) กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานয়กรัฐมนตรี.
- องค์การบริหารส่วนตำบลวังหิน.(2565). *จำนวนประชากร(รวม)*. เข้าถึงได้จาก <https://www.wanghintak.go.th/history-rev2>.
- อานนตรี ประสมสุข. (2562). *การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตามหลัก พระพุทธศาสนาของปราชญ์ชาวบ้านตำบลขวาว อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด*. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาขอนแก่น*, 6(4), 355-368.